

Διεθνές συνέδριο

Και όμως δεν είναι σιωπηλά...

Ανθρώπινα κατάλοιπα στα αρχαιολογικά μουσεία. Δεοντολογία και έκθεση.

31/10-1/11 2019

Αμφιθέατρο Μουσείου Ακρόπολης

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ΤΡΑΠΕΖΑ 1

Δρ Νίκη Τσιρώνη

Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Το πλαίσιο για τον αναστοχασμό της έκθεσης ανθρωπίνων καταλοίπων είναι το σύγχρονο μουσείο. Ένας χώρος ανθρωποκεντρικός, που επιτρέπει στον επισκέπτη του να αντιληφθεί όψεις αρχαίων πολιτισμών. Όλο και περισσότερο, οι αρχαιολόγοι υιοθετούν έναν προβληματισμό, που πέρα από την έκθεση των υλικών τεκμηρίων αρχαίων πολιτισμών, προσπαθεί να συσχετίσει εννοιολογικά τα τεκμήρια αυτά με σύγχρονα ερωτήματα και οπτικές. Θέματα αιχμής τις τελευταίες δεκαετίες, ο καθημερινός βίος αλλά και τα ήθη κι έθιμα. Ανάμεσά τους και τα ταφικά έθιμα που προδίδουν τις αντιλήψεις παλαιών πολιτισμών για τη μετά θάνατον ζωή, την προσδοκία ή μη της ανάστασης. Οι αντιλήψεις περί θανάτου εν πολλοίς διαμορφώνουν και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, μιας και αυτό που ακολουθεί τον θάνατο διαμορφώνει έναν ηθικό κώδικα ζωής που προσδίδει στην κάθε εποχή τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της.

Στο πλαίσιο του διαλόγου για τα ανθρώπινα κατάλοιπα και τη διαχείρισή τους, θα ήθελα να αναφερθώ στην ιερότητα της ύλης και κατ' επέκτασιν στη δυνατότητα ή μη έκθεσης σε ένα μουσειακό περιβάλλον. Αν ανατρέξουμε στη βυζαντινή παράδοση, βλέπουμε ότι τα υλικά τεκμήρια, τα λείψανα δηλαδή, απετέλεσαν πόλο έλξης για την ευλάβεια των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης αλλά και για την αυτοκρατορική αυλή, ήδη από τον 4ο και 5ο αι., όταν έφτασαν στην Πόλη ο Τίμιος Σταυρός αλλά και το Μαφόριο της Παναγίας (Dagron, 2000, σσ. 465-466). Στη νότια πλευρά του ναού των Βλαχερνών υπήρχε το παρεκκλήσιο της Αγίας Σορού, όπου γινόταν κάποτε ολονυκτία κι όπου φυλάσσονταν η εσθήτα, ο πέπλος και μέρος της ζώνης της Θεοτόκου (Weyl Carr, 1991, σσ. 1929). Μαρτυρίες βρίσκουμε στον «δια Χριστόν σαλό» Ανδρέα, ο οποίος επισκέφθηκε το παρεκκλήσιο μαζί με τον μαθητή του Επιφάνιο και έναν δούλο του. Ο Επιφάνιος μαρτυρεί ότι περίπου την τετάρτη νυκτερινή (με το βυζαντινό ωρολόγιο), βλέπει ο μακάριος Ανδρέας τη Θεοτόκο Μαρία να προχωρεί απ' τις

βασιλικές πύλες προς το θυσιαστήριο, καταδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο τα λείψανα συνδέονται με την παρουσία (Ryder, 1996, σσ. 254-55).

Από τις αυτοκρατορικές γυναίκες του 5ου αι. μέχρι την περίοδο της εικονομαχικής έριδας η προσκύνηση των λειψάνων λαμβάνει διαστάσεις που θα παίξουν ρόλο σημαίνοντα, όταν η προσκύνηση των εικόνων θα εξισωνόταν με την προσκύνηση των λειψάνων των αγίων. Στους αντιρρητικούς λόγους των εικονόφιλων, όσο και στις ομιλίες και τους ύμνους της μέσης βυζαντινής περιόδου, εικόνες και λείψανα ενέχουν τον ρόλο μαρτύρων σε ό,τι αφορά στην ιερότητα της ύλης, στη βάση της οποίας στηρίχτηκε η προσκύνηση της εικόνας, στοιχείο καθοριστικό της Ορθοδοξίας, ιδιαίτερα από τον 9ο αι. και μετά. Εικόνες και λείψανα, λοιπόν, μαρτυρούν για τους βυζαντινούς θεολόγους τη δυνατότητα της θέωσης της ύλης, η οποία, όπως γράφει ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, προσλαμβάνομενη από τον Χριστό κατά τη σάρκωσή του καθιερώθηκε. Και με την έννοια αυτή, η ύλη λυτρώνεται και μετέχει στην ουράνια βασιλεία. Οι συνέπειες αυτής της θεώρησης, γίνονται εμφανείς στο Βυζάντιο με την ανεπτυγμένη εικονογραφική διακόσμηση των ναών, την προσκύνηση των λειψάνων αλλά και έμμεσους τρόπους κατάφασης στις αισθήσεις και το συναίσθημα.

Αν λοιπόν μπορούμε να πούμε επιγραμματικά ποια ήταν η θέση των βυζαντινών απέναντι στην ύλη και την ιερότητά της, βλέπουμε ότι εικόνες και λείψανα μετέχουν στην ευχαριστιακή ζωή της κοινότητας, εκτίθενται και προσκυνούνται, λογίζονται ως ζώσες παρουσίες που συχνά διενεργούν θαύματα και αποτελούν πράγματι τεκμήριο της εν δυνάμει θέωσης του ανθρώπου.

Στους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς, εικόνες και λείψανα αποτελούν επίκεντρο της λατρείας και του τελετουργικού. Κατά πόσον μπορούμε να πούμε ότι ανθρώπινα κατάλοιπα (τουλάχιστον της βυζαντινής περιόδου) είναι θεμιτό να εκτίθενται σε μουσειακούς χώρους; Σκέψη-κλειδί για να προχωρήσουμε σε αυτόν τον προβληματισμό είναι ο λόγος της έκθεσης. Οι εικόνες εκτίθενται –και αυτό έχει πλέον γίνει ευρέως αποδεκτό ακόμη και από την Εκκλησία– ως έργα τέχνης που απευθύνονται ακόμα και σε εκείνους που δεν έχουν κάποια σχέση με τη θρησκεία. Δεν γνωρίζω κανένα μουσείο που να εκθέτει λείψανα αγίων, καθώς αυτά ανήκουν σε χώρους λατρευτικούς. Άρα, όταν μιλάμε για έκθεση ανθρωπίνων καταλοίπων αναφερόμαστε σε ανθρώπους κοινούς και πλησιάζουμε ένα θέμα διακριτό κι ευαίσθητο. Ανθρώπινα κατάλοιπα μέσα σε έναν τάφο μπορούν να δώσουν στον επισκέπτη του μουσείου μία άμεση εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο έβλεπαν οι άνθρωποι

της εποχής τον θάνατο και τις διαβατήριες τελετές που τον συνόδευαν. Το μέγεθος, η στάση, τα αντικείμενα που συνοδεύουν τον νεκρό, η διακόσμηση του τάφου και όσα στοιχεία βοηθούν στην ανασύσταση της ανθρώπινης στάσης κι αντιμετώπισης του θανάτου είναι εξαιρετικής σημασίας για τον επισκέπτη του 21ου αι. που στέκεται απόμακρος από την πραγματικότητα του θανάτου και το τελετουργικό του αποχωρισμού.

Οι αντιρρήσεις που μπορούν να εκφραστούν έχουν να κάνουν με τον σεβασμό που απαιτείται απέναντι στον νεκρό. Ένα μουσείο, ωστόσο, είναι χώρος που προϋποθέτει και εξασφαλίζει τον σεβασμό. Τα ανθρώπινα κατάλοιπα έρχονται να συμπληρώσουν την εικόνα του τελετουργικού, των αντιλήψεων περί θανάτου και με τον τρόπο αυτό να συνεισφέρουν στην πληρέστερη αποτίμηση παρελθόντων πολιτισμών. Μέσα σε σύγχρονα συμφραζόμενα, η βυζαντινή παράδοση καταφάσκει με τον τρόπο της στην έκθεση ανθρωπίνων καταλοίπων με την προϋπόθεση του σκοπού, της διάκρισης και του σεβασμού.

Βιβλιογραφία

Dagron, G. 2000. *Η Γέννηση μιας πρωτεύουσας. Η Κωνσταντινούπολη και οι θρασμοί της από το 330 ως το 451*. Ελλ. μτφρ. Μ. Λουκάκη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Rydén, L. (εκδ.) 1995. *The Life of St Andrew the Fool*, τ. II: *Text, Translation and Notes Appendices* (Studia Byzantina Upsaliensia 4/2). Uppsala: L. Rydén.

Weyl Carr, A. 1991. 'λήμμα Soros'. Στο: Kazhdan, A. (επιμ.). *Oxford Dictionary of Byzantium*. Νέα Υόρκη – Οξφόρδη: OUP, τόμ. III, σσ. 1929.